

Konterfekty Bohdana Chmielnickiego / L. Ludorowski // Ludorowski L. Wizjoner przeszłości. Powieści historyczne Henryka Sienkiewicza. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. 15. Roszkowska-Sykałowa W. «Athenaeum» Józefa Ignacego Kraszewskiego. 1841 – 1851. Zarys dziejów i bibliografia zawartości / W. Roszkowska-Sykałowa – Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1974. – XXXVI. – 64 s. 16. Wilkoń A. O języku i stylu „Ogniem i mieczem” Henryka Sienkiewicza. Studia nad tekstem / A. Wilkoń – Warszawa-Kraków: PWN, 1976. – 168 s.

*Ю.О. Шакура, асп.*

*Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка,  
Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж ім. І.Я. Франка*

### **ВОЛОДИМИР РІЗАНОВ: ПОЕЗІЯ СКАЛЬДІВ У РЕЦЕПЦІЇ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»**

*У статті розглядається зв'язок найдревнішої пам'ятки киево-руської літератури «Слова о полку Ігоревім» з поезією скальдів.*

**Ключові слова:** *автор, текст, «Слово о полку Ігоревім», пам'ятка, поезія, скандинави, Боян.*

*В статье рассматривается связь древнего текста киево-русской литературы «Слова о полку Игореве» с поэзией скальдов.*

**Ключевые слова:** *автор, текст, «Слово о полку Игореве», памятка, поэзия, скандинавы, Боян.*

*Ancient remembrance «The Tale of Igor's Campaign» and the poetry of Scandinavians is analysed in the article.*

**Key words:** *the author, the text, «The Tale of Igor's Campaign», the remembrance, poetry, Scandinavians, Bojan.*

Світова література знає не так вже й багато творів, які б захоплювали нові й нові покоління, перетинали межі країн і материків, здобували все ширшу й гучнішу славу. Саме до таких пам'яток належить безсмертне «Слово о полку Ігоревім» - героїчна, сповнена палкої любові до Вітчизни, до свого народу поетична пісня-заклик... [Махновець, Мишанич 2003, 11].

«Слово о полку Ігоревім» - це один із небагатьох творів киево-руської літератури, що викликає інтерес не лише у пересічних читачів, але й в учених різних країн світу. Відомості про тисячі публікацій від часу відкриття рукопису в 1792 р. - монографії, статті, повідомлення - зібрані у бібліографічних виданнях і оглядах XIX-XX ст.

Дослідженням обставин відкриття рукопису «Слова о полку Ігоревім» займалися П. Пекарський, І. Козловський, В. Перетц, Л. Дмитрієв; зв'язки «Слова» з киево-руською літературою, зокрема літописами простежували І. Франко, І. Хрущов, Д. Лихачов, Б. Рибаків, Л. Махновець та ін.; зв'язок поетики «Слова» з народною творчістю досліджували М. Максимович, О. Потебня, В. Адріанова-Перетц; зв'язок з поезією скандинавів - В.Резанов, Д. Шарипкін, А. Ридзевська та ін. Окрім вітчизняних досліджень знаходимо ряд розвідок зарубіжних дослідників: С. Гординського, Р. Якобсона, О. Соловійова та деяких інших.

«Слово о полку Ігоревім» досі залишається загадковим не лише через втрату оригіналу тексту, але й через його характер: важко уявити, як «книжна людина XII ст. могла так щедро зображувати язичницькі образи, застосовуючи їх до землі руської, княжого роду і самої пісні; важко з'ясувати і літературну формацію пам'ятки [Резанов 1908, 439].

Спроба віднайдення «Слова» або хоча б приєднання до старого матеріалу нового, який розширив би поле порівняння і цим самим збільшив можливість отримання відповідей на питання, й досі залишається актуальною.

«Слово» у тексті тричі назване «піснею», один раз – «повістю» і ще один, у заголовку (якого у першооригіналі могло й не бути), – «словом». Наголошення на терміні «пісня», як і сам поетично-ліричний характер «Слова», сповненого музики, незвичних для розмовної і навіть ораторської мови складних художніх образів, особливо метафор, дозволяє думати, що це словесно-музичний твір. Ясно, що він розрахований насамперед на слухачів, а не на читачів. Очевидно, «Слово» співалося, а частково промовлялося речитативом у супроводі музичного інструмента (всі ці риси і своєрідності в багатьох моментах знаходимо в пізніших українських народних думах). Але «Слово» названо також «повістю», що підкреслювало його епічний, розповідний характер. Визначаючи жанрову природу твору, О. Білецький зауважував, що «найближчою до істини точкою зору є погляд на «Слово» саме як на «повість-пісню», аналогічну в якійсь мірі давньофранцузькій *chante-fable*, одні частини якої розповідаються, інші - співаються, де партії співу чергуються з прозовою розповіддю» [Білецький 1965, 230].

А. Назаревський вказував на синтетичну жанрову природу «Слова» [Назаревський 1955, 113], а І. Єршомін доводив, що «Слово» є пам'яткою ораторського мистецтва [Цит. за Єремін 1950, 95].

Нема сумніву, що «Слово» – це не пам'ятка фольклору, а твір однієї освіченої людини, яка блискуче знала історію, дуже добре орієнтувалася в політично-державних обставинах свого часу і часів минулих, чудово володіла поетично-образними надбаннями народної творчості і книжної літератури. «Слово» є винятково точним щодо всіх історичних, географічних та інших реалій (що фольклорові загалом невластиве). Але неможливо з певністю сказати, чи його було написано, чи спочатку створено усно, а потім записано. Та це й не має принципового значення.

О. Мусін-Пушкін порівнює «Слово» з поезією Осіана-Макферсона: «Прихильники російської словесності погодяться, що в семи творах, які залишилися нам із попередніх століть, відчутний дух Осіана; звідси і наші древні герої мали своїх бардів, які їх вихваляли...» [Цит. за Резанов 1908, 439]. Подібність виявлялась у структурі, поетиці, сповненій героїзму, яскравих та колоритних зображеннях.

В. Міллер віднайшов подібність «Слова» з Гомерівськими оповідями. Дослідник вважає, що пісня виникла під впливом візантійської літератури, на взірць героїчного роману про Дігеніса Акрита, яка стала відомою на Русі через південнослов'янське, особливо болгарське посередництво [Резанов 1908, 439].

В. Каллаш відмітив ряд особливостей, які зближують «Слово о полку Ігоревім» з *Chanson de Roland* («Піснею про Роланда»). Обидві ці пам'ятки з'явилися на ґрунті народної поезії, пройшли через своєрідне суспільне оточення – дружинне та лицарське, склалися в умовах, близьких до народного коріння, але й допускали особисту творчість, – симптом відомого підйому особистості, вирізнялись великим ідейним світоглядом [Резанов 1908, 440].

Завдання нашого дослідження – проаналізувати розвідку В.Резанова та показати спорідненість «Слова о полку Ігоревім» із поезією скальдів.

В.Резанов у «Слові о полку Ігоревім та поезії скальдів» наводить дослідження німецького дослідника Р.Абіхта, який пропонує для вирішення загадки походження пам'ятки красного письменства дослідити середовище, у якому виник цей твір.

Вказуючи на реалістичну передачу в «Слові» навіть дріб'язкових подій, він доходить висновку, що пісня була записана одразу за своєю появою, якщо не одночасно зі створенням.

Дослідник аналізує форму «Слова о полку Ігоревім», де зазначає, що одностайної думки з цього питання немає. Для прикладу посилається на

П.Житецького, який стверджує, що «Слово» виникло як віршований твір, але потім при записуванні початкова форма значно постраждала. Як народна героїчна пісня, на взірць старовинної руської билини, іноді постає у вигляді прозаїчної оповіді, сказання, таке саме перетворення могло статися й зі «Словом о полку Ігоревім», твором придворного поета: зміст зберігся, але форма втрапилася. Підтвердженням цього може бути те, що пам'ятка називається піснею, автор, що зберіг його для нас, зазначив його назву як слово, сказання – і записав текст без поділу на вірші [Резанов 1908, 441].

Цьому погляду протиставлено думки деяких дослідників, які вважали текст «Слова», що зберігся, віршованим і намагалися розділити його на вірші, обмежуючись лише відчуттям поетичного розміру. Тому зустрічаються неоднакові вірші.

В. Резанов у розвідці «Слово о полку Ігоревім і поезія скальдів» наголошує на спільних рисах киево-руської пам'ятки з візантійською, скандинавською літературою.

Аналізуючи авторство «Слова» В.Резанов також спирається на думку Р.Абіхта, який стверджує, що автор пам'ятки був християнином, незважаючи на детальний та яскравий опис язичницьких обрядів та знаків. Але двовірство поета XII ст. позначається в самій структурі його мислення.

Автор пісні також «гарно знав події минулого і теперішнього життя руського, і в своєму творі не допустив ніяких історичних неточностей» [Резанов 1908, 442]. Ці факти говорять про подібність «Слова» до пісень скальдів. «У билинах ми зустрічаємо перебільшення, відсутність відомостей про історичні події та постаті; на противагу північна героїчна пісня при всій сміливості поетичної концепції так правильно відтворює реальні події, що вірші пісень приводяться як *dicta probantia* в історичних творах [Резанов 1908, 443]».

Мова автора також є не «народною, мужицькою», а навпаки - «літературною мовою XII ст., а саме росіянізованою церковнослов'янською».

Говорячи про придворну штучну поезію в Київській Русі, В. Резанов апелює до досліджень Р.Абіхта, який стверджує, що «Слово» могло з'явитись тільки як результат попереднього розвитку мистецтва, який був досягнутий завдяки досвіду нащадків поетів високого ступеню досконалості. Співець «Слова...» мав попередників» [Резанов 1908, 449]. Одним із них був Боян, який виступає в «Слові» як співець старого часу. Щоправда, літописи обходять співців мовчанням, оскільки духовним літописцям звичайно не могло сподобатися стільки язичницьких спогадів.

Негативне ставлення до співців збільшувалось ще й тією обставиною, що вони були знайомі із замовляннями і у своїх піснях зберігали оповіді ге-

роїчних часів язичницької епохи, були людьми «віщими», що сприймалося християнами неоднозначно [Рыдзевская 1978, 121].

Проф. Резанов стверджує, що представниками придворної поезії у Київській Русі були не лише місцеві співці, як зазначає автор «Слова о полку Ігоревім», але й норманські скальди.

Цікавим є його дослідження про служіння при дворі Ярослава двох скальдів Зігвата і Гарольда. Якщо Зігват став ближчим до оточення князя мимохіть, лише деякий час перебуваючи при князівському дворі, то інший скальд - Гарольд залишався довше [Резанов 1908, 453].

Цілком імовірно, що крім Зігвата і Гарольда при дворі Ярослава служили й інші скальди і виконували свої поетичні твори. Спільне служіння слов'янських співців і північних скальдів при князівському дворі пояснює «вплив старшої поезії скальдів, що досягла високого ступеня мистецтва, на придворну штучну поезію на слов'янській мові» [Резанов 1908, 453]. А нащадки Рюрика і його супутники, засвоївши на новій батьківщині слов'янське мовлення, не могли не бажати почути на слов'янській мові пісню, подібну до пісень північних скальдів.

Заслугує на увагу і той факт, що кожен раз, згадуючи Бояна, автор «Слова» обов'язково уточнює, кому адресована «слава» або «приспівка», тобто Боян підкорявся загальним для середньовіччя законам, згідно з якими скальди присвячували свої твори конкретній особі.

Д. Шарипкін зазначає, що Боян названий в «Слові» нащадком Велеса, божества, що відав і поезією, тобто Боян як поет успадкував важливі якості свого міфічного предка. Саме тому «напрошується порівняння Бояна зі скандинавським Одіном... Бог Одін - винахідник рун, батько пісні і саги, бог мудрості і покровитель скальдів, «небесна модель» земного віщого піснетворця, що поєднав у собі раціональне знання і екстатичне одкровення» [Шарыпкин 1976, 16].

На думку В.Резанова, героїчні пісні здавна були знайомі руській дружині. Про це свідчать давні літописи, схожі на пісні, перекладені прозою. Зустрічаються збіги з германськими сказаннями: наприклад, розповідь про Рюрика і його братів у Початковому Літописі і схоже сказання про саксів у Відукінда Корвейського: *Наша земля велика і плодюча, а наряду в ній немає; Terram latam et spatiosam et omnium rerum copia refertam cestrae mandant ditioni parere* [Резанов 1908, 453].

В.Резанов виявляє подібність в описі смерті Віщого Олега та Орвара Одда. Нам відомо кілька варіантів загибелі київського князя, в двох із них присутня легенда про смерть від улюбленого коня. Князь наказав забрати від нього коня і згадав про пророцтво лише через 4 роки після його смерті. І коли

він прийшов подивитись на останки коня, то встав ногою на череп, у якому жила отруйна змія. Від укусу цієї змії й загинув князь.

У скальдійській оповіді про вікінга Орвара Одда зустрічається подібна легенда. Йому також напрозорочила чаклунка смерть від коня. «І коли вони швидко йшли, вдарився Одд ногою і нагнувся. Він доторкнувся вістря меча і побачив, що це був череп його коня, і негайно з нього здійнялася змія, кинулася на Одда і вжалила його в ногу. Отрута одразу подіяла. І після цього помирає Одд» [Рыдзевская 1978, 131].

Древляни засудили Ігоря на страшну смерть: прив'язали князя до двох нахилених дерев, а потім відпустили їх, розірвавши його тіло навпіл. Такий самий спосіб страти був відомий і на германській півночі: Саксон Граммати́к згадує про нього, описуючи вікінга Rōtho, Ruthenorum pirata.

Ще одним доказом схожості поезії скальдів зі «Словом» В.Резанов називає розповідь про те, як київська княгиня Ольга захопила древлянський Коростень за допомогою птахів, які підпалили все місто. У Саксона Граммати́ка зустрічаємо аж дві розповіді про взяття міста таким способом: перший - про датського епічного героя Хаддінге (Haddingus), а другий - в Ірландії, причому Саксон посилається тут на військову хитрість, приписувану їм вище Хаддінгу. Далі - взяття міста в Сицилії норвежцем Харальдом Хардрода, який брав участь у поході як ватажок візантійських варягів у 1038-1040 рр.

Крім подієвої схожості В.Резанов також помітив і стилістичну подібність руських літописів із поезією скальдів. Наприклад, метафоричне зображення битви на р. Немізі - «голови падають як снопи», подібні метафори зустрічаються при описі сцени битви при Клоптарфі, де віщун Бріана порівнює звук зброї, що важкими ударами уражала людське тіло, зі стуком сокир тисячі лісорубів [Резанов 1908, 453]».

У тексті «Слова» зустрічається вислів «копія співають», що означає «йде бій». Дійсно, у скальдів «пісня копій» - битва. Однак автор пам'ятки зовсім не механічно використовує цей зворот, адже списи Рюрика і Давида співають «розно», і це цілком узгоджується з історичною реальністю 1185 року.

Отже, скандинавська сага не відкинула поезію скальдів, вона канонізувала її як історичне свідоцтво. У «Слові о полку Ігоревім» цілком закономірно простежується подібність із поезією скальдів, оскільки співіснуючи на одній землі скандинави та слов'яни не могли не обмінятися досвідом, не прорости в культуру народу один одного.

*І. Білецький О.* Збір. пр.: У 5 т. – К.: Наук. думка, 1965. – Т. 1; 2. *Білоус П.* Світло зниклих світів: Художність літератури Київської Русі. Зб. ст. –

Житомир, 2003. – 160 с.; 3. Демкова Н. Проблемы изучения «Слова о полку Игореве» // Чтения по древнерусской литературе. - Ереван, 1980; 4. Лихачев Д. «Слово о полку Игореве» и культура его времени: Монография. – 2-е изд., доп. – Л.: Худ. лит., 1985. – 352 с.; 5. Махновець Л., Мишанич О. На світанку української літератури. Слово о полку Ігоревім та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі. – Акта, 2003. – С. 11-13; 6. Назаревский А. О жанровой природе слова о полку Игореве // Наукові записки Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. – 1955. – Т. XIV. – Вип. 1; 7. Резанов В.И. «Слово о полку Игореве и поэзия скальдов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1908. – С. 438-455; 8. Рыдзевская Е.А. Древняя Русь и Скандинавия в IX-XIV вв. – М.: Наука, 1978; 9. Шарыпкин Д.М. Боян в «Слове о полку Игореве» и поэзия скальдов // ТОДРЛ. – XXXI. – Л., 1976.

*А.О. Шаповалова*, канд. філол. н., асист.,  
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

## ИДЕЯ СВОБОДЫ В ЕПИСТОЛЯРИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*У статті зроблено спробу розкрити ідею свободи в листах Т. Шевченка в порівняльному аналізі проблеми свободи у художніх творах поета, як ще один крок до глибшого осягнення та висвітлення цілісної картини концепту свободи в його творчості.*

**Ключові слова:** *свобода, воля, зовнішня свобода, внутрішня свобода, гідність.*

*В статье сделана попытка раскрыть идею свободы в письмах Т. Шевченко в сравнительном анализе проблемы свободы в художественных произведениях поэта, как еще один шаг к более глубокому постижению и освещению целостной картины концепта свободы в его творчестве.*

**Ключевые слова:** *свобода, воля, внешняя свобода, внутренняя свобода, достоинство.*

*The article is an attempt to discover the idea of freedom in Taras Shevchenko's letters in the comparative analysis of the problem of freedom in artistic works of the poet, as another step towards a deeper understanding and coverage of the integral picture of the concept of freedom in his creative works.*

**Key words:** *liberty, freedom, external freedom, inner freedom and dignity.*